

**ONA TILI LEKSIK TIZIMIDAGI MA'NO KO'CHISH
HODISALARI: TURLARI, SHAKLLANISH MEXANIZMLARI VA
FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI**

Mamadiyeva Ra'no Shavkat qizi

ToshDO'TAU 3-kurs talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek tilining leksik tizimida ma'no ko'chish hodisalari, ularning turlari, shakllanish mexanizmlari va funksional xususiyatlari haqida fikr yuritiladi. Ma'no ko'chishi tildagi semantik taraqqiyotning asosiy omillaridan biri sifatida talqin etilib, metafora, metonimiya va sinekdoxa kabi ko'chma ma'no turlari misollar bilan tahlil qilinadi. Mazkur hodisalarning kommunikativ va estetik funksiyalariga alohida e'tibor qaratiladi.*

Kalit so'zlar: *ma'no ko'chishi, metafora, metonimiya, sinekdoxa, leksik tizim, semantik taraqqiyot, funksional xususiyatlari.*

Har bir tabiiy til doimiy harakatda, rivojlanishda bo'ladi. Tilning leksik qatlamidagi o'zgarishlar, xususan, so'z ma'nosining kengayishi, torayishi yoki ko'chishi – bu til taraqqiyotining muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Ushbu maqolada ma'no ko'chishi hodisasining tabiati, uning turlari va o'zbek tilidagi ifoda vositalari yoritiladi. Bundan tashqari, Ma'no ko'chish turlarining ona tili fanida tutgan o'rniva ahamiyati haqida fikr-mulohazalar bayon etiladi.

Ma'no ko'chish hodisasi va uning mohiyati

Ma'no ko'chishi (semantik transfert) – bu biror so'zning asosiy (to'g'ri) ma'nosidan boshqa, lekin unga bog'liq bo'lgan yangi (ko'chma) ma'no hosil qilishi jarayonidir. Bu hodisa tilning semantik boyishiga, obrazlilik va ifodaviylikning oshishiga olib keladi. Bir predmet yoki hodisaga nisbatan ishlatilish tajribasi asosida boshqa predmet yoki hodisani ham ifodalashga o'tishi. Bu o'zgarishlar asosan o'xshashlik (metafora) va yaqinlik (metonimiya) asosida yuz beradi.

Ma'no ko'chishning turlari

O'zbek tilshunosligida ma'no ko'chish odatda quyidagi asosiy turlarga ajratiladi:

1. Metafora – tasviriylilik asosida yuzaga keladigan ko'chma ma'no. Bu jarayonda ikki narsa o'xshashlik asosida bog'lanadi:

— Masalan: Ko'z – “ko'z” (tanadagi a'zo) va “buloq ko'zi”, “ignaning ko'zi”.

— Metafora tilda obrazlilik va poetik ifodaning kuchayishiga xizmat qiladi.

1. METAFORA (O'XSHASHLIK ASOSIDA) - NARSA-HODISA, BELGI, HARAKATLAR O'RTASIDAGI O'ZARO O'XSHASHLIK ASOSIDA MA'NO KO'CHISHIGA METAFORA DEYILADI. METAFORAGA QUYIDAGILAR ASOS BO'LADI:

1) odamning tana a'zolari nomlari	Yer <i>yuzi</i> , qoraning <i>qulog'i</i> , yo'ning <i>bo'li</i>
2) kiyimlar va ularning biror qismini nomlari	Daryoning <i>yogasi</i> , tog'ning <i>shagi</i>
3) hayvon, parranda va hasharotlarning biror a'zosining nomi	Vorakning <i>dumi</i> , samolyotning <i>qanoti</i>
4) o'simlik va uning bir qismi nomi	Harakatning <i>mevasi</i> , qo'l <i>qamiri</i>
5) turli belgi, harakat nomlari bo'lgan so'zlar	Mavqeyi <i>baland</i> , qorvni <i>uzmoq</i> , gap bilan <i>choyib olmoq</i> , ko'nglari <i>olmoq</i>

Misolilar: Quyoshning *altin qalami* nur taratar edi. 2. *Qyir suvini* qatamlar bilan kusa *qirib ketdi*. 3. Kuy yurakni *tizmar* edi. 4. *Chiqqich* gapirmoq. 5. Havoda *qitir* ananas hidi *qushkonda*. 6. Ko'z *Yoshi* *qal'asi* edi, be'ron *q'izga*. 7. Qizning gapini onasi *tekishib tirdi*. 8. Qish ichi *zangilab qolgan* ko'ngli endi *ochilib hushlagan* edi.

2. Metonimiya – yaqinlik, aloqadorlik asosidagi ma'no ko'chish:

— Masalan: stakan ichdim – aslida “stakandagi suyuqlikni ichdim”.

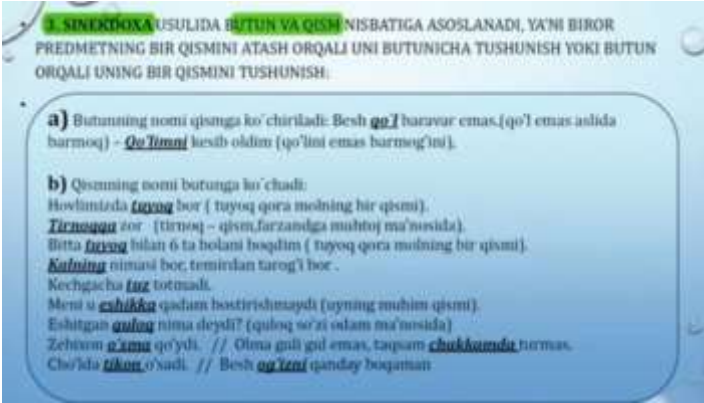
2. METONIMIYA USULIDA O'ZARO BIRLIKLIK ASOSIDA MA'NO KO'CHADI. BUNDAY KO'CHIRILISH PREDMETLAR YOKI HODISALARNING O'ZARO ALOQADORLIK ASOSLANADI. ALOQADORLIK MISALLIF VA UNING ASARI, BIROR JOY VA U YERDA VAQTINCHA YOKI DOIMY JOYLASHGAN KISHILAR ORASIDA, BIROR TAOM YOKI SUYUQLIK BILAN U NARSA TAYYORLANADIGAN YOKI SAQLANADIGAN IDISH O'RTASIDA MAVJUD BO'LADI:

Fuzuliyini o'ldim qo'linga, Majnun bo'lib yig'lab qochqirdi. (Fuzuliy asari)	Urush odamlarining <i>yostig'ini</i> quritdi. (sane ma'nosida)
Auditoriya mehmonini o'qibdi (talabalar)	Qabr ustida butun <i>filot</i> yig'lab. (Biror ahli)
Ulug'bekni ko'rmas qaytmayman. (rasadoma)	Mehmon kasalning <i>oyog'iga</i> o'tirib. (oyog' tommiga)
Qishloq uyigida (qishloq ahli)	Fuzuliyini o'ldim qo'linga - (sane nazarda tutilmog'da)
Zohi kashtasiga berildi. (kashta tikishga)	Dasturxoniga qarang - (dasturxonidagi nuz-be'matlar nazarda tutilmog'da)
Bir <i>choynak</i> ichdim. (bir choynak choy)	Bir <i>linza</i> ichdi. (linzadagi suvqatni)
Esl qutib kuth yubordi. (zaldagi odamlar)	Ichak-choyog'im tugadi endi <i>kalla</i> sotaman (jo'sht ma'nosida)
Qishloq markazida <i>samovar</i> ochildi. (choyona)	"Besh bolali yigit"ta" helmadimi. (badiiy asar)

— Metonimiya ko'pincha kundalik nutq va ijtimoiy kontekstda qo'llanadi.

—Masalan: Yuz bosh qo'y (butun hayvon o'rniga faqat bosh qismi orqali).

1. SINDIKATDA BIR TUN VA QISM NISBATIGA ASOSLANADI, YA'NI BIROR

Ma'no ko'chish quyidagi tilshunoslik va psixologik omillar orqali yuzaga

—Tasosufiy tafakkur: inson miyasida o‘xshash hodisalarni umumlashtirish

—Ekspressivlik zarurati: gapga obrazlilik kiritish ehtiyoji.

Masalan, “kompyuter qotib qoldi” degan iborada “qotmoq” fe’lining yangi

Funksional xususiyatlari

— Kommunikativ funksiyani kuchaytiradi: tinglovchi yoki o‘quvchiga ko‘proq

— Estetik funksiyani bajaradi: adabiyotda badiiylilikni oshiradi.

Xulosa

<https://scientific-jl.com/>

o'ynaydigan semantik hodisa bo'lib, u tilning obrazlilik, ifodaviylik, tushunarlilik va yangilanish xususiyatlarini oshiradi. Metafora, metonimiya va sinekdoxa kabi turlari til boyligini namoyon etadi. Bu hodisalar nafaqat tilshunoslik nazariyasi uchun, balki adabiy asarlarni tahlil qilishda, tarjimada ham muhim ahamiyatga ega. Ma'no ko'chish jarayonlarini chuqur o'rganish, til boyliglarini anglash, ulardan to'g'ri va samarali foydalanishga yordam beradi. Shu bois, bu mavzuni o'rganish tilshunoslikda dolzarb va istiqbolli yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qayumov A. "O'zbek tilining semantikasi", Toshkent-2008.
2. G'anieva M. "Leksikologiya va semasiologiya asoslari", Toshkent,2016.
3. Sa'diyev H. "Tilshunoslikka kirish", Toshkent- 2019.
- 4.Mahmudov N, Rasulov S, "Zamonaviy o'zbek adabiy tili", Toshkent, 2018
- 5.Jo'rayev A "O'zbek tilshunosligiga kirish", Toshkent-2019, "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi"nashriyoti